

Wpływ przedsięwzięć związanych z odnową obiektów i miejsc zabytkowych na gospodarkę lokalną i regionalną

Monika Murzyn-Kupisz

ekonomista

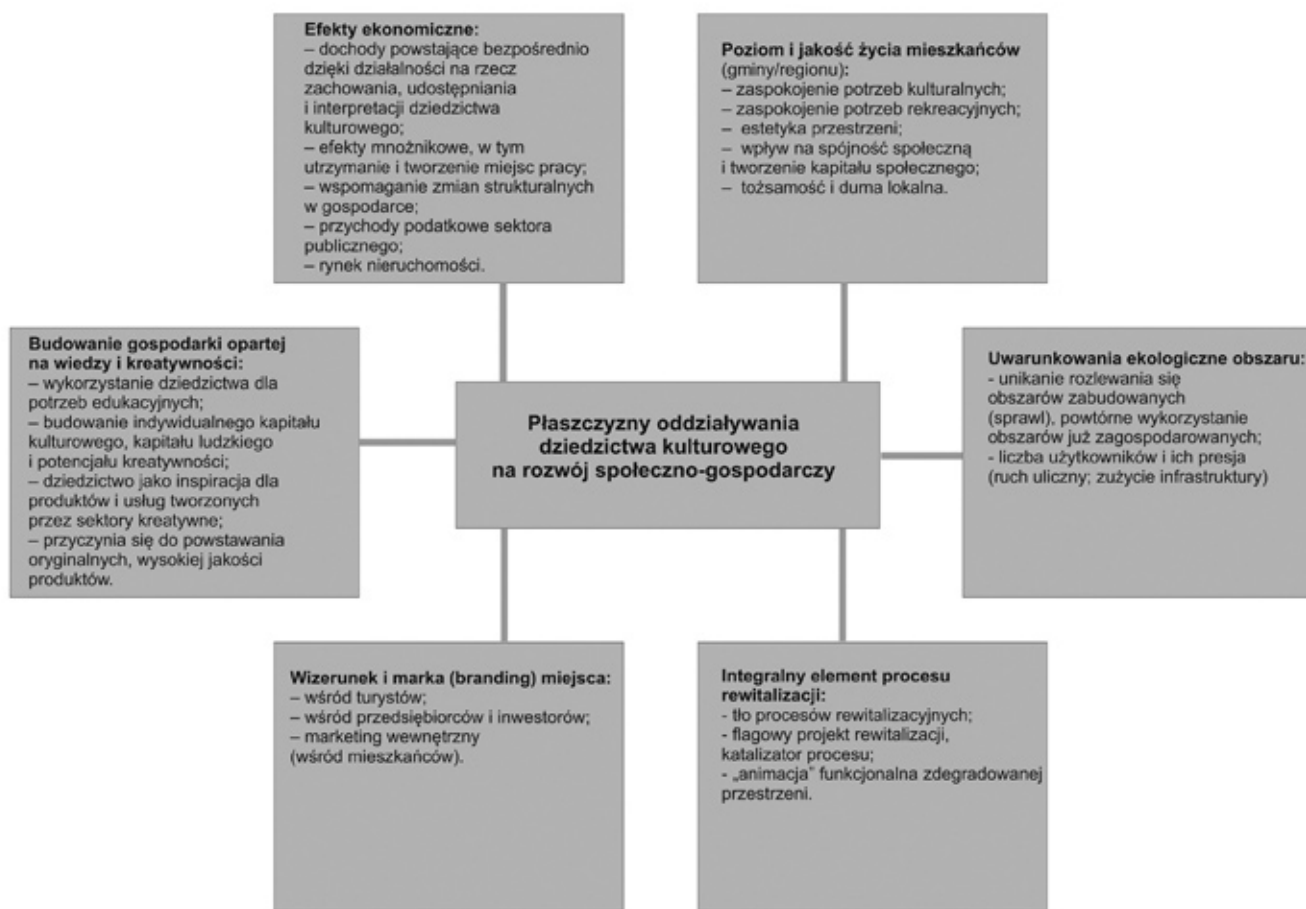
Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie

DZISIEJSZE, SZEROKIE ZARÓWNO POD względem typologicznym, jak i chronologicznym, spojrzenie na obiekty i miejsca zabytkowe winno prowadzić do rozpoznania wielości wartości, jakimi mogą się one charakteryzować, wśród których są zarówno wartości kulturowe, jak i społeczno-ekonomiczne¹. Podobnie, rozpatrując działania związane z odnową, adaptacją oraz współczesnym wykorzystaniem obiektów dziedzictwa kulturowego, trzeba brać pod uwagę, iż ich oddziaływanie na rzeczywistość społeczno-gospodarczą może być wieloaspektowe. Może ono mieć zarówno bezpośredni, jak i pośredni, ściśle ekonomiczny bądź społeczny charakter, a także może być różne w zależności od kontekstu kulturowego miejsca i przyjętej perspektywy czasowej analizy².

Wyróżnić można kilka najważniejszych płaszczyzn potencjalnego wpływu wszelakiego typu przedsięwzięć związanych z dziedzictwem kulturowym (w tym projektów konserwatorsko-remontowych w obiektach nieruchomych) na procesy rozwojowe w skali lokalnej i regionalnej, co przedstawione zostało na zamieszczonej rycinie (il. 1). Po pierwsze, istotne mogą być efekty ekonomiczne, takie jak tworzenie dochodów i miejsc pracy, powstające bezpośrednio dzięki działalności związanej z zachowaniem, udostępnianiem i interpretacją historycznych obiektów

oraz zespołów przez rozmaite podmioty³. Działalności te generują także efekty mnożnikowe, wpływając tym samym na utrzymanie istniejących i tworzenie nowych miejsc pracy w otoczeniu danej inwestycji lub instytucji, przychody i wydatki sektora publicznego oraz rynek nieruchomości⁴, szczególnie gdy wielość obiektów dziedzictwa zachowanych na określonym obszarze zainspiruje skupienie tego typu działalności (np. konserwatorskich, usługowych). Trzeba ponadto wziąć pod uwagę oddziaływanie związane z potencjałem dziedzictwa w dłuższej perspektywie czasowej, aby mogło ono stanowić wsparcie dla budowania gospodarki opartej na wiedzy i kreatywności, pomoc w działaniach edukacyjnych, w budowaniu kapitału społecznego i kapitału ludzkiego. Dziedzictwo może być inspiracją dla powstawania oryginalnych, wysokiej jakości produktów w ramach tzw. sektorów kreatywnych, a także poza nimi⁵.

Niezwykle istotnymi płaszczyznami oddziaływania dziedzictwa kulturowego są poziom i jakość życia w danym miejscu. Wpływa ono bowiem na zaspokajanie potrzeb kulturalnych i rekreacyjnych, zapewnianie dobrej estetyki przestrzeni publicznych i prywatnych. Równie istotny jest jego wpływ na poczucie „bycia u siebie”, łączność międzypokoleniową, dialog społeczny, budowanie spójności społecznej i kapitału społecznego, tożsamość i dumę lokalną. Silna tożsamość lokalna może być przy tym katalizatorem endogenicznego

Potencjalne płaszczyzny oddziaływania dziedzictwa kulturowego na rozwój społeczno-gospodarczy. Oprac. M. Murzyn-Kupisz

wzrostu, a także kreować pozytywny wizerunek danej jednostki terytorialnej. Dziedzictwo stanowi również z reguły integralny element strategii rewitalizacji, jako inspiracja i tło procesów rewitalizacyjnych lub ich flagowy aspekt. Przesądza często o wizerunku danego miejsca, postrzeganiu go zarówno przez turystów, jak i inwestorów w wybranych branżach. Może być istotnym elementem marketingu skierowanego do dotychczasowych oraz potencjalnych mieszkańców. Wreszcie, dziedzictwo może w sposób wieloraki oddziaływać na ekologiczne uwarunkowania danego miasta czy gminy. Może m.in. umożliwiać i inspirować bardziej zrównoważone gospodarowanie przestrzenią, zapobiegać rozlewaniu się obszarów zurbanizowanych, ale też może powodować nadmierną antropopresję, przyciągając zbyt dużą liczbę odwiedzających i zwiększając natężenie ruchu samochodowego.

W ostatnich latach, zarówno w kręgach konserwatorskich, jak i (w szczególności) rządowych i samorządowych w Polsce, oprócz odwołań do uznanych za autoteliczne wartości kulturowych zabytków coraz

częściej przywoływanym uzasadnieniem działań konserwatorsko-remontowych w obiektach i zespołach zabytkowych oraz wydatkowania na nie publicznych środków jest podkreślanie ich potencjału jako swego rodzaju zasobu w rozwoju lokalnym i regionalnym. Wydaje się jednak, iż pomimo intensywnego przenikania takiego rozumienia obiektów zabytkowych do dyskursu publicznego nadal jest ono bardzo powierzchowne. Niemal zupełnie brak bowiem zarówno popularnonaukowych, jak i naukowych opracowań w języku polskim, które by te kwestie dogłębnie wyjaśniały⁶. Podobnie nieliczne były rodzime badania ilustrujące tę problematykę w praktyce, szczególnie dotyczące wpływu dziedzictwa kulturowego na tworzenie dochodów i rynek pracy. Wśród analiz tego typu wymienić można opracowanie powstałe ponad dekadę temu pod kierunkiem P. Jaskanisa,⁷ badania T. Słaby⁸ oraz niektóre raporty⁹ i ewaluacje wykorzystania środków unijnych,¹⁰ do których odwołam się jeszcze w dalszej części tekstu¹¹. Celem artykułu jest bowiem pokazanie mechanizmów ekonomicznego oddziaływania obiektów, zespołów i instytucji dziedzictwa oraz podejmowanych w nich przedsięwzięć inwestycyjnych na otoczenie.

Ekonomiczne aspekty oddziaływania obiektów i miejsc zabytkowych na otoczenie

Rozpatrując gospodarczy wpływ danego obiektu dziedzictwa czy też projektu związanego z odnową, zachowaniem i udostępnieniem dziedzictwa materialnego oraz uwzględniając specyfikę tego rodzaju przedsięwzięć, wyróżnić można:

- bezpośrednie efekty ekonomiczne oraz efekty mnożnikowe generowane przez dany obiekt zabytkowy lub opartą o dziedzictwo kulturowe działalność instytucji i firm;
- efekty mnożnikowe powstające czasowo w trakcie realizacji danej inwestycji konserwatorsko-budowlanej;
- efekty mnożnikowe powstające w sektorze turystyki (mnożnik turystyczny) dzięki istnieniu oraz udostępnianiu obiektów i miejsc dziedzictwa.

Obiekty i zespoły zabytkowe mogą **bezpośrednio przyczyniać się do tworzenia przychodów na danym obszarze** (np. przychody z biletów wstępu oraz bezpośredniego, odpłatnego świadczenia innych usług, takich jak lekcje i warsztaty muzealne, usługi przewodnickie, usługi związane z wyceną obiektów zabytkowych, przychody ze sprzedaży wydawnictw

i pamiątek, usług gastronomicznych, noclegowych, finansowych czy prawnych świadczonych przez daną firmę w obiekcie zabytkowym, wynajem powierzchni na cele konferencyjne, koncertowe, sesje zdjęciowe i filmowe). Do tego typu przychodów zaliczyć można także przychody z wynajmu lokali w obiektach zabytkowych na cele mieszkalne, handlowe czy biurowe. Nie zawsze równoważą one koszty utrzymania danego obiektu, lecz np. w przypadku publicznych instytucji kultury pozwalają na wypracowanie dodatkowych środków finansowych uzupełniających dotację od organizatora, przyczyniając się tym samym do obniżenia kosztów funkcjonowania instytucji lub podniesienia jakości i poszerzenia zakresu świadczonych usług. W przypadku podmiotów prywatnych mogą stanowić podstawę ich funkcjonowania.

Dziedzictwo **bezpośrednio powoduje powstawanie i utrzymywanie miejsc pracy** w jednostkach i przedsiębiorstwach zajmujących się gromadzeniem, dokumentowaniem i udostępnianiem publiczności

1. Pełniący szeroką gamę funkcji turystycznych zespół pałacowy wraz z browarem w Dětenicach w północno-zachodnich Czechach. Wszystkie fot. M. Kupisz

1. A palace and brewery complex – a multifunctional tourism attraction in Dětenice in the north-western part of the Czech Republic. All photos: M. Kupisz

obiektów i miejsc zabytkowych oraz w służbach publicznych związanych z konserwacją i planowaniem przestrzennym. Instytucje te generują zapotrzebowanie na wysoko wykwalifikowany personel merytoryczny, przede wszystkim, choć nie jedynie, o wykształceniu humanistycznym. Zatrudniają, często liczny, średnio- i niskokwalifikowany personel obsługi (personel techniczny, ochrona, służby porządkowe, obsługa odwiedzających itp.). Przykładowo, w 2003 r. instytucje (muzea, biblioteki, archiwa) i obiekty dziedzictwa we Francji zatrudniały łącznie ponad 68 tys. osób (tab. 1). Każde 10 tys. odwiedzających instytucje dziedzictwa przyczyniało się przy tym średnio do utrzymania 1,15 stałych miejsc pracy oraz tworzenia 0,15 dorywczych miejsc pracy w tych instytucjach. Według danych z 2002 r. w sektorze instytucji dziedzictwa w Polsce pracowało łącznie 37,2 tys. osób, w tym ponad 11,3 tys. w muzeach (tab. 2). W wielu krajach instytucje dziedzictwa są ponadto istotnym miejscem nieodpłatnej, lecz nierzadko bardzo profesjonalnej aktywności licznych wolontariuszy.

Tab. 1. Wpływ dziedzictwa kulturowego na rynek pracy we Francji w 2003 r.

Charakter wpływu dziedzictwa na rynek pracy	Liczba miejsc pracy w przeliczeniu na pełne etaty
bezpośredni , w tym:	68 019
muzea i obiekty zabytkowe	43 880
biblioteki	21 402
archiwa	2737
pośredni , w tym:	42 714
firmy konserwatorskie	23 827
usługi konserwatorskie	17 600
usługi architektoniczne	1287
„inspirujący” (induced) , w tym:	261 856
sztuka i rzemiosło	111 354
przemysły kultury	13 125
działalność gospodarcza niezwiązana bezpośrednio z kulturą	137 377
turystyka kulturowa , w tym:	176 800
przedsiębiorstwa bezpośrednio związane z turystyką kulturową	136 000
mnożnik turystyczny	40 800
razem	549 389

Źródło: X. Greffe, *Is heritage an asset or a liability?*, „Journal of Cultural Heritage” 2004, nr 5, s. 302-304.

Tab. 2. Pracujący w instytucjach dziedzictwa w Polsce w 2002 r. (Seksja PKD 925: działalność bibliotek, archiwów, muzeów oraz pozostała działalność kulturalna)

Rodzaj działalności	Pracujący ogółem
działalność bibliotek i archiwów , w tym:	22 718
działalność bibliotek publicznych	19 039
działalność bibliotek innych niż publiczne	1328
działalność archiwów	1571
działalność muzeów oraz konserwacja miejsc i budynków historycznych , w tym:	13 519
działalność muzeów	11 307
ochrona zabytków	2187
pozostałe , w tym działalność ogrodów botanicznych i zoologicznych oraz naturalnych obszarów i obiektów chronionej przyrody	940
razem	37 177

Źródło: T. Słaby, *Rynek pracy w kulturze 1998-2002*, Warszawa 2005, s. 28, zmodyfikowane.

Dla określenia szerszego ekonomicznego oddziaływania dziedzictwa na otoczenie przydatne jest odwołanie się do koncepcji efektów mnożnikowych jako podstawowych mechanizmów w rozwoju lokalnym i regionalnym¹². Nowe inwestycje lub poszerzenie dotychczasowej działalności stymulują rozwój innych działalności gospodarczych w ich otoczeniu, odzwierciedlony we wzroście dochodów i zatrudnienia w tychże działalnościach. Po pierwsze, dana firma zaopatruje się w produkty i usługi niezbędne w jej działalności, wywołując tzw. efekty zaopatrzeniowe o charakterze produkcyjnym lub usługowym. Po drugie, zatrudniając pracowników, zwiększa dochody lokalnych gospodarstw domowych, które są wydawane na zakup dóbr i usług konsumpcyjnych, stymulując z kolei zapewniające je działalności gospodarcze (produkcyjne lub usługowe efekty dochodowe). Wydatki ponoszone przez dane przedsiębiorstwo „mnożą się” więc w jego otoczeniu, powodując efekty mnożnikowe pierwszego rzędu. Wydatki firm obsługujących daną instytucję oraz jej pracowników tworzą efekty mnożnikowe drugiego rzędu. Zwiększone zapotrzebowanie na dobra i usługi firm związanych z efektami mnożnikowymi drugiego rzędu wywołuje efekty mnożnikowe trzeciego rzędu itd. Podstawowym miernikiem

efektów mnożnikowych może być wielkość przychodów ze sprzedaży dóbr i usług, PKB uzyskany w otoczeniu dzięki istnieniu danej firmy lub liczba miejsc pracy istniejących dzięki danej inwestycji w danej skali przestrzennej. „Mnożenie się” działalności gospodarczych będzie też prowadziło do wzrostu przychodów podatkowych sektora publicznego, które mogą być w pewnym stopniu reinwestowane lokalnie.

Siła efektów mnożnikowych, a więc oddziaływanie danej inwestycji lub działalności na otoczenie zależy od tego, w jakim stopniu zaopatruje się ona w potrzebne dobra i usługi lokalnie oraz rekrutuje lokalną siłę roboczą (tzw. stopień domknięcia efektów mnożnikowych). W przypadku, gdy lokalne otoczenie (które może być zdefiniowane według potrzeb, np. w skali gminy lub regionu) nie jest w stanie dostarczyć potrzebnych produktów i usług, efekty mnożnikowe będą mniejsze, „wyciekając” poza daną jednostkę terytorialną (*leakage effect*). Podobnie, gdy miejscowy rynek pracy nie jest w stanie zapewnić pracowników o odpowiednich kwalifikacjach i w liczbie, na którą jest zapotrzebowanie, lub też gdy mieszkańcy w dużym stopniu zaopatrują się w niezbędne im dobra i usługi poza danym obszarem, efekty będą mniejsze. Mówiąc o efektach mnożnikowych, trzeba także brać pod uwagę pomiar efektów ekonomicznych zaprzestania lub ograniczenia danej działalności i utraty pewnej części dochodów oraz liczby miejsc pracy.

Na zachodzie Europy i w pozaeuropejskich krajach anglosaskich oprócz rozważań dotyczących inwestycji przemysłowych analiza efektów mnożnikowych stosowana była w ostatnich dekadach w odniesieniu do kwestii związanych z ochroną środowiska naturalnego, wykorzystaniem przyrody do celów rekreacyjnych, wpływem wielkich wydarzeń sportowych, a także, choć z mniejszą częstotliwością, wpływem dziedzictwa kulturowego na rozwój lokalny i regionalny. W USA analizy takie dotyczyły odnowy prywatnego zasobu nieruchomości zabytkowych¹³, turystyki kulturowej¹⁴, efektów inwestycji w obiekty zabytkowe w ramach szlaku kulturowego¹⁵ oraz muzeów¹⁶. W Kanadzie

podejmowano badania oddziaływania wystaw, festiwali¹⁷, a także efektów publicznych programów stymulujących odnowę historycznych obiektów (np. poprzez ulgi podatkowe) w centrach miast¹⁸. W Australii badano efekty turystyki zorientowanej na poznawanie zabytkowych kopalni i miejsc związanych z działalnością górniczą¹⁹. Podobne analizy prowadzone były w odniesieniu do wpływu dziedzictwa na gospodarkę regionalną w Norwegii²⁰, Francji²¹, a także w Wielkiej Brytanii (przede wszystkim w ramach ewaluacji efektów projektów dofinansowanych przez Heritage Lottery Fund)²².

Jak wynika z badań, znaczące mogą być efekty **mnożnikowe** wszelkiego typu **prac konserwatorsko-remontowych** w historycznych obiektach i przestrzeniach, **zaistniałe w trakcie ich realizacji**, bez względu na ich późniejsze przeznaczenie (mieszkalne, sakralne, kulturalne, turystyczne, biurowe itp.). Prace te stwarzają zapotrzebowanie na usługi firm konserwatorskich i remontowych (zarówno małych firm rodzinnych, jak i większych przedsiębiorstw), a także firm zaopatrujących w materiały konserwatorskie i budowlane. Pośrednio wpływają więc na zatrudnienie w przedsiębiorstwach produkujących materiały niezbędne w konserwacji (np. artykuły pozłotnicze, rzeźbiarskie, malarские) oraz tradycyjne materiały budowlane, wymagające często znajomości dawnych technik wyrobu (il. 2) lub pozyskiwane lokalnie (np. warsztaty kamieniarskie, przedsiębiorstwa wyrabiające kafle, dachówki, gonty). Wywołują więc zarówno efekty zaopatrzeniowe, jak i dochodowe, tym większe, im w większym stopniu nabywanie owych materiałów realizowane jest lokalnie, a prace zlecane są firmom z okolicy. Będą więc większe na tych obszarach, gdzie zachowały się tradycyjne

2. Fragment ekspozycji dotyczącej wznoszenia budynków techniką szachulcową, Fachwerkmuseum im Ständerbau, Quedlinburg

2. A part of an exposition on the timber framing (fachwerk) technique of building construction, Fachwerkmuseum im Ständerbau, Quedlinburg

umiejętności rzemieślnicze lub istnienie dużego ośrodka szkoleniowego i naukowego powoduje koncentrację osób o umiejętnościach konserwatorskich. Obszary bogate w dziedzictwo o krajowej renomie będą same z siebie przyciągały tego typu przedsiębiorstwa, dla których funkcjonowanie w pobliżu głównych klientów i rynków zbytu (np. Florencja czy Kraków) będzie korzystne (il. 3). Zanik tradycyjnych umiejętności rzemieślniczych na danym terenie, zaprzestanie wyrobu tradycyjnych materiałów budowlanych lub też brak specjalistycznych firm konserwatorskich będzie natomiast oznaczał osłabienie efektów mnożnikowych projektów związanych z dziedzictwem w trakcie ich realizacji. W wielu przypadkach mogły się ponadto wyczerpać lub nie są odpowiedniej jakości lokalne złoża materiałów budowlanych (np. kamienia), co powoduje konieczność importu z zewnątrz. Tradycja takiego importu może też istnieć wręcz od wieków. Zatrudniani w lokalnych przedsiębiorstwach pracownicy obsługujący prace konserwatorsko-budowlane będą natomiast poprzez lokalne wydatki konsumpcyjne przyczyniali się do efektów dochodowych, stymulując utrzymanie i powstawanie działalności handlowych i usługowych dla ludności.

Jakkolwiek większość biur architektonicznych nie koncentruje się jedynie na projektach odnowy obiektów zabytkowych, tego typu zlecenia stanowią w przypadku niektórych z nich istotny segment rynku projektów architektonicznych. Projektowanie ekspozycji, wystaw i wyposażenia wnętrz zabytkowych jest także segmentem ogólnego rynku projektowania wnętrz. Przykładowo, we Francji usługi architektoniczne związane z projektami konserwatorskimi stanowią około 4 proc. całego rynku projektowania architektonicznego³³. Badania archeologiczne wymagane w wielu przypadkach przed podjęciem prac budowlanych na danym terenie dają natomiast możliwość zatrudnienia wielu osób o wykształceniu w tym kierunku. Przykładem może być zwiększone zapotrzebowanie na usługi archeologiczne w związku z programem budowy autostrad obserwowane w Polsce w ostatnich latach.

Efekty pojedynczych inwestycji w trakcie ich realizacji są czasowe, jednak, biorąc pod uwagę ciągłą

3. Historyczne metropolie, takie jak Florencja, skupiają na swych terenach przedsiębiorstwa i specjalistów w dziedzinie konserwacji

3. Historical metropolises such as Florence inspire clusters of firms and specialists in the field of conservation

Tab. 3. Wpływ 1 mln USD zainwestowanego w danego typu działalność na terenie USA

	Odnowa obiektów zabytkowych o przeznaczeniu mieszkalnym	Działalność wydawnicza	Produkcja farmaceutyków	Produkcja elementów elektronicznych
liczba miejsc pracy	36,7	35,3	28,4	30,9
przychody (w USD)	1 240 000	1 160 000	1 045 000	1 018 000
PKB (w USD)	1 672 000	1 722 000	1 546 000	1 483 000
podatki stanowe (w USD)	106 000	103 000	93 000	87 000
podatki lokalne (w USD)	89 000	86 000	79 000	74 000

Źródło: D. Listokin et al., *The contributions of historic preservation to housing and economic development*, „Housing Policy Debate” 1998, nr 3, s. 459.

potrzebę prowadzenia jakiegoś typu prac konserwatorsko-remontowych na bogatych w dziedzictwo obszarach, zasoby dziedzictwa mogą generować długoterminowe zapotrzebowanie na usługi świadczone przez specjalistyczne firmy konserwatorskie, a także stanowić istotny aspekt działalności firm ogólnobudowlanych. Prace związane z odnową i konserwacją obiektów zabytkowych wymagają przy tym często wyższych i bardziej wyspecjalizowanych umiejętności niż standardowe prace budowlane, są też z reguły znacznie bardziej pracochłonne. W przypadku Kanady stwierdzono, że działania związane z konserwacją i odnową zabytkowych budynków wymagają 27,8 miejsc pracy na każdej 1 mln CAD wydanej na konserwację, w porównaniu z 12,8 miejscami pracy przy wznoszeniu nowych

budynków²⁴. W Stanach Zjednoczonych obliczono, iż na 1 mln USD przeznaczonych na odnowę zabytkowych obiektów o charakterze mieszkalnym przypada podobna liczba miejsc pracy jak w branży wydawniczej, natomiast znacząco więcej, niż gdy ta sama suma wydana jest w branży farmaceutycznej czy elektronicznej. Wydatek 1 mln USD na prace konserwatorsko-remontowe generuje też największe przychody oraz podatki stanowe i lokalne, podczas gdy wytworzone PKB porównywalne jest z powstałym dzięki działalności wydawniczej (tab. 3).

W Polsce oszacowano, iż w 2000 r. przy realizacji prac przy zabytkach nieruchomości powstało ponad 138 tys. miejsc pracy na średni okres 2 miesiące, natomiast dzięki pracom konserwatorskim przy zabytkach ruchomych – 3 tys. miejsc pracy na średni okres 2,5 miesiąca. Prace archeologiczne finansowane z różnych źródeł (publicznych i niepublicznych) wymagały

Tab. 4. Szacunek liczby miejsc pracy przy wszystkich pracach konserwatorskich w 2000 r. przy trzech grupach dóbr kultury wpisanych do rejestru zabytków

Rodzaj prac	Liczba prac konserwatorskich	Ogólna liczba wytworzonych miejsc pracy	Ogólna liczba wytworzonych miejsc pracy dla specjalistów	Ogólna liczba miejsc pracy wytworzonych dla pracowników fizycznych	Średni czas zatrudnienia (w miesiącach)	Udział proc. (w ramach kolumny 3) w stosunku do wszystkich wytworzonych miejsc pracy
prace przy zabytkach nieruchomych	13 047	138 331	42 883	95 448	2	85,6
prace archeologiczne	2236	20 275	5189	15 086	1	12,5
prace przy zabytkach ruchomych	1021	3032	2339	693	2,5	1,9
razem	16 304	161 638	50 411	111 227	2	100

Źródło: P. Jaskanis, P. Kościelecki, *Poziom i czas zatrudnienia w pracach konserwatorskich przy zabytkach oraz w pracach archeologicznych: wstępne oszacowanie liczby miejsc pracy w 2000 r. na podstawie danych Służby Ochrony Zabytków*, Warszawa–Toruń 2002, s. 36

zatrudnienia 20,3 tys. osób na średni okres 1 miesiąca. Łącznie w skali roku wszystkie typy prac konserwatorskich przy wpisanych do rejestru zabytkach wygenerowały zapotrzebowanie na 161,6 tys. miejsc pracy na średni okres 2 miesięcy, z czego większość (85,6 proc.) przy realizacji robót przy obiektach nieruchomych (tab. 4). W przeliczeniu na całoroczne, pełnoetatowe miejsca pracy oznacza to, iż w omawianym roku konserwacja obiektów i miejsc zabytkowych wpisanych do rejestru przyczyniła się do istnienia 25,4 tys. miejsc pracy. Liczba ta byłaby jeszcze większa, gdyby pod uwagę wzięte zostały (co było niemożliwe ze względu na niedostępność całościowych danych) prace przy obiektach, które posiadają cechy zabytków, lecz nie figurują w rejestrze zabytków. Co istotne, porównując dane z 1999 i 2000 r. w konkluzji przytaczanych badań stwierdzono, iż „wzrost wydatków na ochronę zabytków jest niemal wprost proporcjonalny do tworzenia się miejsc pracy przy pracach konserwatorskich”²⁵. Stały poziom finansowania publicznego konserwacji obiektów zabytkowych pozwalający na realizację przewidywalnej liczby prac konserwatorskich w skali roku, umożliwiając zatrudnionym przy nich osobom płynne przejście od jednego projektu do drugiego, w efekcie przyczyniałby się do zapewnienia zatrudnienia znaczącej liczbie osób.

W skali gminy pośrednie oddziaływanie dziedzictwa na rynek pracy może być przy tym większe od jego

łatwiej dostrzegalnego wpływu na zatrudnienie w turystyce. Przykładowo, w liczącym około 53 tys. mieszkańców prowansalskim Arles 450 miejsc pracy związanych jest z obsługą turystyczną, natomiast około 700 osób zatrudnionych jest w usługach budowlanych związanych z konserwacją obiektów zabytkowych²⁶ (il. 4).

Pod uwagę trzeba także wziąć efekty mnożnikowe działalności już odnowionych obiektów i miejsc zabytkowych udostępnianych publicznie na różnych warunkach, czy to jako publiczne obiekty kultury, czy to jako miejsca świadczenia usług przez podmioty prywatne. Bez względu na charakter własności, obiekty te wymagają bowiem

nabywania różnego typu dóbr i usług z zewnątrz, powodując efekty zaopatrzeniowe, np. opłaty za media, takie jak gaz i elektryczność (często bardzo wysokie w obiektach zabytkowych), usługi związane z ochroną, utrzymaniem czystości oraz bieżącymi naprawami. Publiczne instytucje dziedzictwa tworzą popyt na rozliczne usługi zewnętrzne: inwentaryzacyjne, informatyczne (w tym związane z digitalizacją zbiorów), finansowe, prawne, związane z ochroną zbiorów, wyposażeniem wnętrz ekspozycyjnych, wydawnicze, reklamowe itp. Przedsiębiorstwa świadczące komercyjne usługi w obiektach zabytkowych także generują

4. W prowansalskim Arles, słynnym z zabytków starożytnych oraz związków z Vincentem van Goghem, liczba miejsc pracy powstałych dzięki zapotrzebowaniu na prace konserwatorsko-remontowe jest znacznie większa niż liczba miejsc pracy w sektorze turystyki

4. In Arles in Provence, well known for ancient monuments and associations with Vincent van Gogh, the number of work places generated thanks to demand for conservation and restoration works is greater than the number of work places in the tourism sector

5. Sklep z produktami lokalnymi w śródmieściu Arezzo w Toskanii

5. A shop with local specialties in the old town of Arezzo in Tuscany

6. Pieczolowicie odnawiany zespół pałacowo-parkowy w Stanisławowie – jeden z ośmiu tego typu obiektów w Kotlinie Jeleniogórskiej, stanowiących własność prywatną i spełniających obecnie funkcję hotelową

6. Palace in Stanisławów in Jeleniogórská Valley – one of eight private heritage sites of this type recently adapted for a hotel function

zapotrzebowanie na towary i usługi niezbędne w ich codziennej działalności. Zatrudniając pracowników rekrutowanych lokalnie, powodują natomiast wspomniane już wcześniej efekty dochodowe. Na przykład w Wielkiej Brytanii 1 GBP wydany na odnowę obiektów i miejsc zabytkowych generuje średnio 1,60 GBP w lokalnej gospodarce w ciągu 10 lat, a w przypadku projektów zorientowanych bezpośrednio na stworzenie atrakcji dla odwiedzających – 1,70 GBP²⁷.

Wreszcie, przyciągając konsumentów „poza lokalnych”, miejsca i obiekty dziedzictwa inspirować świadczenie różnorodnych usług turystycznych, wywołując **mnożnik turystyczny**²⁸. Turyści nabywają dobra i usługi poza samymi obiektami dziedzictwa, tworząc popyt na usługi noclegowe, gastronomiczne, parkingowe i transportowe, przewodnickie, fotograficzne, informacyjne oraz handlowe (sklepy z pamiątkami, sklepy spożywcze, księgarnie, stacje paliw itp.) (il. 5). Korzystają także z innych usług związanych z szeroko rozumianym spędzaniem czasu wolnego. Podobnie jak w przypadku usług konserwatorskich, im więcej potrzeb turystów może być spełnianych lokalnie przez lokalne firmy i lokalnych mieszkańców w najbliższej okolicy obiektów czy miejsc dziedzictwa, tym większy jest mnożnik w skali lokalnej, związany z efektami zaopatrzeniowymi oraz dochodowymi funkcjonowania tych firm. Nie bez znaczenia będzie zatem, gdzie owe firmy się zaopatrują. Czy hotele korzystają z lokalnych pralni, usług ochroniarskich oraz nabywają lokalnie produkowaną żywność? Czy placówki turystyczne sprzedają pamiątki produkowane w regionie, czy też produkowane masowo, importowane z zagranicy?

Przykładowo, w 2010 r. w Wielkiej Brytanii oszacowano, iż bezpośrednio turystyka dziedzictwa przyczynia się do tworzenia 4,3 mld GBP PKB rocznie

i utrzymania 113 tys. miejsc pracy (uwzględniając obszary zielone – 195 tys. miejsc pracy). Stanowi to obecnie więcej niż wkład przemysłu tekstylnego (3,4 mld GBP) lub drzewnego (3,2 mld GBP) w brytyjskie PKB, a tylko niewiele mniej niż wkład przemysłu motoryzacyjnego (5,5 mld GBP). Biorąc pod uwagę efekty mnożnikowe, turystyka dziedzictwa przyczyniła się do 11,9 mld GBP PKB oraz 270 tys. miejsc pracy²⁹. Same katedry w Wielkiej Brytanii, przyciągając prawie 9 mln odwiedzających rocznie, generują łącznie bezpośrednie przychody w skali lokalnej wysokości ponad 91 mln GBP, a uwzględniając efekty mnożnikowe – ponad 150 mln GBP³⁰.

Badania takie można także prowadzić w skali miasta lub gminy. Przykładem mogą być widoczne w ostatnich latach efekty adaptacji na funkcje

hotelowo-gastronomiczne wielu zespołów pałacowo-parkowych skupionych w Kotlinie Jeleniogórskiej (il. 6, 7, 8). Łączna liczba osób, które odwiedziły subregion, nocując w pałacach Kotliny w 2009 r., oszacowana została na co najmniej 26,5 tys. W skali roku w trakcie pobytu turystycznego turyści ci wydali poza miejscem noclegu (pałacami) prawie 12 mln zł, ogółem wydając w regionie ponad 27 mln zł. W skali regionu, przede wszystkim lokalnie, 8 rezydencji spełniających funkcje turystyczne przyczyniło się do zapewnienia zatrudnienia łącznie ponad 340 osobom. Powstałe w samych pałacach 172 miejsca pracy przyczyniły się bowiem do utrzymania lub powstania dodatkowych 169 miejsc pracy w rozmaitych działalnościach gospodarczych, zarówno związanych z turystyką, jak i obsługą

7

8

przedsiębiorstw oraz ludności (wartość mnożnika 1,983 oznaczająca, iż każdemu miejscu pracy w pałacach odpowiadało prawie jedno miejsce pracy w ich otoczeniu) (tab. 5).

Efekty zaopatrzeniowe generowane przez pałace wynosiły łącznie 32 miejsca pracy (9 w firmach produkcyjnych, 23 w usługowych), natomiast efekty dochodowe 12 miejsc pracy. Ponadto na każde dwa miejsca pracy w pałacu przypadało jedno dodatkowe miejsce pracy w działalnościach gospodarczych obsługujących turystów, łącznie 95 miejsc pracy. Wspomniane firmy turystyczne, zarówno zaopatrując się u rozmaitych dostawców i usługodawców, jak i przez wydatki swoich

pracowników (mnożnik turystyczny zaopatrzeniowy i dochodowy) przyczyniały się do utrzymania dodatkowych 23 miejsc pracy w regionie.

W przypadku nowej oferty (kulturalnej, rekreacyjnej) stworzonej dzięki projektowi związanemu z dziedzictwem kulturowym w ramach efektów mnożnikowych można także uwzględnić **przychody z obsługi lokalnych konsumentów**, którzy dzięki danej inwestycji spełniają lokalnie potrzeby, które wcześniej zaspokajali poza miejscem zamieszkania (np. uczestnicząc w wydarzeniach kulturalnych we własnej miejscowości).

Dzięki dziedzictwu istnieją również różnorodne **miejsca pracy we wszystkich działalnościach**, dla których dziedzictwo jest źródłem inspiracji i punktem odniesienia (tab. 1). Jakkolwiek wiele instytucji zajmujących się dziedzictwem nie działa dla osiągnięcia zysku (instytucje publiczne lub *non profit*), ich

7. Centrum hotelowe w zespole pałacowo-parkowym w Wojanowie w Kotlinie Jeleniogórskiej, widziane od strony rzeki Bóbr

7. A large hotel centre in the palace and park complex in Wojanów in Jeleniogórská Valley seen from the Bóbr river

8. Pałac w Łomnicy w Kotlinie Jeleniogórskiej – najważniejsza część pełniąca funkcje turystyczne zespołu pałacowo-folwarcznego w Łomnicy

8. Palace in Łomnica in Jeleniogórská Valley – the most important part of the historic residential complex fulfilling tourism function

Tab. 5. Efekty mnożnikowe działalności firm hotelarsko-gastronomicznych w zabytkowych rezydencjach Kotliny Jeleniogórskiej w 2009 r. Mnożnik w przeliczeniu na miejsca pracy

	Miejsca pracy wytworzone bezpośrednio poza pałacami	Miejsca pracy 1. rząd efektów mnożni- kowych	Miejsca pracy 2. rząd efektów mnożni- kowych	Miejsca pracy 3. rząd efektów mnożni- kowych	Miejsca pracy razem	Wartość mnożnika
efekty zaopatrzeniowe (pałace), w tym:		29,81	2,21	0,15	32,17	1,188
produkcyjne		8,21	0,61	0,04	8,86	1,052
usługowe		21,60	1,60	0,11	23,31	1,136
efekty dochodowe (pałace)		11,10	0,90	0,10	12,10	1,070
mnożnik turystyczny (poza pałacami), w tym:					118,08	1,687
efekty bezpośrednie (bezpośredni dochód z turystyki)	94,91				94,91	1,552
mnożnik turystyczny zaopatrzeniowy (pośredni dochód)		14,94	1,06	0,00	16,00	1,093
mnożnik turystyczny dochodowy (efekt indukowany)		6,67	0,50	0,00	7,17	1,042
dodatkowe efekty dochodowe wynikające z efektów zaopatrzeniowych		3,39	0,27	0,00	3,66	1,021
dodatkowe efekty zaopatrzeniowe wynikające z efektów dochodowych		2,91	0,23	0,00	3,14	1,018
razem	94,91	68,82	5,17	0,25	169,15	1,983

Oprac. M. Murzyn-Kupisz

funkcjonowanie powoduje rozliczne pośrednie efekty ekonomiczne³¹. Dotyczy to wpływu dziedzictwa na współczesną działalność artystyczną i rzemieślniczą (np. wyroby z drewna, biżuteria, ceramika, koronki), jego wykorzystania przez tzw. sektor kreatywny oraz branżę przemysłu kulturowego (np. działalność filmowa, wydawnicza, reprodukcja dzieł sztuki, projektowanie mody), a także innego typu działalności produkcyjne (np. przemysł tekstylny, ceramiczny, meblarski, spożywczy, masowa produkcja pamiątek i zabawek). Efektem popularyzacji dziedzictwa danego miejsca może być również **wzrost eksportu produktów lokalnych** odwołujących się do niego, np. wyrobów rzemieślniczych czy produktów kulinarnych. Zdobyte na miejscu **umiejętności konserwatorskie** mogą natomiast być **eksportowane poza dane miasto czy region**, np. usługi konserwatorskie dla pozalokalnych klientów jako jedna ze specjalizacji Florencji³². Wreszcie, znajdujące się z dala od danego regionu obiekty dziedzictwa mogą przyczyniać się do **eksportu pewnego typu produktów** niezbędnych przy ich odnawianiu oraz

wznoszeniu nowych obiektów, inspirowanych formami z przeszłości. Przykładowo, 65-80 proc. rocznej produkcji jedyne go specjalistycznego producenta szkła witrażowego w Polsce, tj. Huty Szkła w Jaśle S.A., szło na eksport, głównie do krajów zachodnioeuropejskich oraz Stanów Zjednoczonych. Firma ta produkowała także i wysyłała na eksport tradycyjne gomółki okienne³³. Znaczący jest ponadto potencjał wykorzystania dziedzictwa w ramach tzw. **ekonomii społecznej**, w przedsięwzięciach, które w harmonijny sposób łączyć mogą cele aktywizacji społeczności lokalnej oraz ochrony lokalnego krajobrazu kulturowego³⁴.

Trzeba też podkreślić, że **część dochodów generowanych przez obiekt zabytkowy może być przeznaczana na dalsze dotyczące go prace konserwatorsko-remontowe**, powodując dodatkowe czasowe efekty mnożnikowe. Prowadzenie działalności w obiektach zabytkowych może natomiast prowadzić do zwiększenia publicznych przychodów podatkowych. Nawet w przypadku instytucji publicznych część dotacji celowej dla instytucji dziedzictwa „wraca” więc w postaci podatków do budżetu państwa.

Z drugiej strony liczne obiekty zabytkowe przejęte pod opiekę władz publicznych generują wysokie koszty utrzymania, podczas gdy z ich korzystnych „efektów zewnętrznych” korzystają podmioty zarówno lokalne, jak i pozalokalne³⁵. Realizacja prac konserwatorsko-remontowych w zabytkowych obiektach może prowadzić do istotnych **pośrednich efektów ekonomicznych związanych z rynkiem nieruchomości**. Wzrastająca estetyka otoczenia i rosnąca świadomość jego unikatowości, a także spodziewane zyski z obsługi turystów mogą spowodować wzrost prestiżu obszaru i wzrost cen nieruchomości w pobliżu odnawianego obiektu

inicjującą odnowę obiektów zabytkowych na danym terenie a reakcjami sąsiadów danej nieruchomości, określa problem ten mianem „dylematu sąsiada”³⁶. Odnosi się on do pytania, czy właścicielowi bardziej opłaca się czekać na rozpoczęcie prac renowacyjnych przez innych i być „pasażerem na gapę”, jeśli chodzi o korzyści wynikające z podniesionej estetyki i prestiżu otoczenia, czy podjąć je samemu, bezpośrednio podnosząc wartość własnej nieruchomości, ale i ryzykując, iż inni staną się takimi „pasażerami”. Podobnie, pewne ograniczenia w przekształcaniu nieruchomości na zabytkowym terenie (np. w strefie ochrony konserwatorskiej)

zabytkowego lub na terenie rewitalizowanego zabytkowego zespołu urbanistycznego, w tym również takich nieruchomości, które same w sobie zabytkowe nie są, lecz ich właściciele i użytkownicy „korzystają” z wyjątkowych, podkreślonych przez odnowę, cech otoczenia. Jeśli duże będą tzw. efekty „pasażera na gapę” (*free rider*), a więc wiele osób i podmiotów skorzysta z efektów projektu bez ponoszenia jakichkolwiek kosztów, w ostatecznym rozrachunku inwestycja nie musi przynieść dużych korzyści inwestorowi czy też przełożyć się na ożywienie większego obszaru poprzez stymulowanie odnowy obiektów w jej otoczeniu. G.J. Ashworth, opisując kompleksowe zależności pomiędzy inwestycją

czy jej zła sława związana z tym, iż zaniedbany zasób mieszkaniowy zamieszkują często mniej zamożne grupy społeczne, mogą wpływać na niższe ceny nieruchomości na danym obszarze. Patrząc z jeszcze innej perspektywy, tj. wpływu statusu nieruchomości jako zabytku (np. wpisu do rejestru zabytków lub jego odpowiednika), na obrót tego typu nieruchomościami, badania prowadzone w krajach wysoko rozwiniętych wykazały, że uznanie za zabytek z reguły „nie zaszkodziło” rynkowej wartości nieruchomości. Wręcz przeciwnie, rynek tego typu nieruchomości wydaje się bardziej dynamiczny i odporny na przejściowe załamania koniunktury³⁷.

10

Czynniki kształtujące siłę oddziaływania gospodarczego obiektów i miejsc zabytkowych

Czynniki determinujące długofalowy wpływ działań związanych z dziedzictwem na rozwój lokalny obejmują m.in. ich stałość i długoterminowość; stopień uczestnictwa społeczności lokalnej zarówno w świadczeniu usług turystycznych, jak i korzystaniu z dziedzictwa; zdolność danego obszaru do wytwarzania dóbr i usług konsumowanych na tę okazję; powiązania i współzależności pomiędzy różnymi działalnościami związanymi z dziedzictwem, skupiającymi się na danym obszarze⁸.

Oczekując, iż obiekty i instytucje dziedzictwa będą efektywne ekonomicznie, trzeba brać pod uwagę lokalizację i dostępność komunikacyjną danego miejsca, skalę i markę obiektu (instytucji) oraz wielkość miejscowości, w której obiekt jest zlokalizowany. Zupełnie inne będą uwarunkowania ekonomicznego oddziaływania znanego muzeum o randze światowej, zlokalizowanego w dużym mieście lub znajdującego się w miejscu wpisanym na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO, a inne małego muzeum lokalnego (il. 9). Generalną zasadą jest, że im mniejsza miejscowość,

tym większy stopień wyciekania efektów mnożnikowych działalności związanych z dziedzictwem kulturowym. W małej gminie w znacznym stopniu ukierunkowanej na turystyczne wykorzystanie dziedzictwa duże mogą być zatem bezpośrednie efekty ekonomiczne, jakie tworzy dziedzictwo, lecz małe efekty mnożnikowe (il. 10).

Efekty mnożnikowe są naturalnie zależne od skali inwestycji lub umiejętności stworzenia kompleksowego produktu turystyki kulturowej, np. łącząc obiekty w ramach szlaku kulturowego (il. 11). Pojedyncze obiekty na szlaku mogą nie generować silnych efektów,

9. Niedawny (2008 r.) wpis na Listę Światowego Dziedzictwa UNESCO z pewnością wzmocnił pozycję konkurencyjną Mantui na rynku turystycznym

9. Recent (2008) inscription on the UNESCO World Heritage list surely strengthened the competitive position of Mantova in the tourism market

10. Mont Saint-Michel – przykład miejsca, gdzie znaczenie dziedzictwa dla lokalnej gospodarki jest duże, lecz ze względu na ograniczenia przestrzenne, krótki czas pobytu turystów i mało rozwinięty rynek pracy jego możliwości generowania efektów mnożnikowych są bardzo ograniczone

10. Mont Saint-Michel – an example of a site where the importance of heritage related activities to the local economy is great but its spatial scale, shortness of tourist visits and limited labour market lead to its very limited potential to generate multiplier effects

razem tworzą jednak często odpowiednią ofertę zatrzymującą turystów na dłużej, a więc i stymulującą ich większe wydatki, a także zdolną przyciągnąć większą liczbę osób. Przykładowo, systematyczne inwestowanie w połączone jedną marką obiekty dziedzictwa w ramach tzw. Path of Progress w Pensylwanii w ciągu 20 lat przyczyniło się do istotnego wzrostu liczby odwiedzających, przychodów rocznych i generowanych efektów mnożnikowych, w tym do znaczącego wzrostu udziału zwiedzających spoza regionu w ogólnej liczbie zwiedzających³⁹. Podobnie, badania efektów projektów dofinansowanych przez Heritage Lottery Fund w Wielkiej Brytanii wskazują na korzyści z realizacji większej liczby spójnych ze sobą działań na tym samym terenie⁴⁰.

Patrząc na całościowe efekty funkcjonowania jakiegoś przedsiębiorstwa czy rozpoczęcia nowej działalności związanej z dziedzictwem kulturowym, trzeba także wziąć pod uwagę **możliwe efekty wypierania i zastępowania** przez nią wcześniej istniejących działalności, np. gdy nowo oferowana usługa czy otwarcie odnowionego obiektu dziedzictwa „odciągnęło” dotychczasowych klientów od innych związanych z dziedzictwem usług lub wręcz je zastąpiło. Pozytywne efekty ekonomiczne realizacji projektu związanego z dziedzictwem odczuwane przez instytucję czy firmę, która go zrealizowała, mogą więc nie przekładać się na intensyfikację działalności gospodarczej i wzrost przychodów gospodarki lokalnej jako takiej, powodując jedynie przesunięcia, jeśli chodzi o miejsca generowania przychodów (np. jeśli dane miasto historyczne nadal odwiedza ta sama liczba turystów i spędza w nim tyle samo czasu co wcześniej, jednak zamiast odwiedzać dotychczasowe atrakcje, zwiedzają oni nowo udostępnione obiekty). Podobnie, jeśli nowe usługi znacząco zmieniają charakter miejsca, mogą co prawda przyciągnąć licznych nowych odwiedzających, ale jednocześnie zniechęcić dotychczasowych bywalców.

Rozpatrując relacje pomiędzy działalnościami gospodarczymi ukierunkowanymi na obsługę turystów oraz ukierunkowanymi na obsługę ludności lokalnej, trzeba ponadto mieć na uwadze potencjalne negatywne efekty rozwoju działalności związanych z dziedzictwem, które mogą spowodować ograniczenie innego typu działalności czy „wypchnąć” z rynku lokalne firmy i lokalnych przedsiębiorców ze względu na rosnące koszty prowadzenia działalności gospodarczej w danym

miejscu. Analizy efektów mnożnikowych związanych z turystyką nie zawsze są też w stanie uwzględnić koszty generowane przez wykorzystanie dziedzictwa (np. koszty okresowych prac remontowych i konserwatorskich spowodowanych pogorszeniem się stanu zachowania obiektów na skutek udostępniania turystom; zwiększone koszty związane z obciążeniem lokalnej infrastruktury przez pozalokalnych konsumentów).

Na skalę efektów ekonomicznych udostępniania i pokazywania turystom dziedzictwa znacząco wpływa **charakter ruchu turystycznego**: wielkość i rodzaj głównych obsługiwanych segmentów rynku oraz długość pobytu turystów w danym miejscu. Większa liczba odwiedzających niekoniecznie przekłada się na większe przychody z turystyki, powoduje natomiast pogorszenie jakości zwiedzania oraz stanu zachowania samego dziedzictwa, jednocześnie zniechęcając do odwiedzania generujących większe efekty mnożnikowe turystów bardziej zwracających na te cechy uwagę⁴¹. Polityka przyciągania jak największej liczby turystów niskimi cenami może więc być nieopłacalna w dłuższej perspektywie czasowej, szczególnie że „zorientowani” na kulturę turyści są mniej wrażliwi na zmiany w cenach usług⁴². Efekty mnożnikowe funkcjonowania opartej o dziedzictwo atrakcji turystycznej będą także uzależnione od tego, jaki odsetek zwiedzających stanowią turyści nocujący w miejscowości lub jej okolicy, a jaki jednodniowi odwiedzający czy lokalni wycieczkowicze⁴³. Największe efekty mnożnikowe powstają w tych branżach, gdzie wydatki turystów są stosunkowo duże (noclegi, żywienia), mniejsze natomiast w takich, z których turyści nie korzystają lub korzystają w mniejszym stopniu, uzupełniając jedynie ich dochody z „codziennej” działalności handlowej czy usługowej dla lokalnej ludności. Problemem dla gospodarki lokalnej może być także sezonowość przychodów z turystyki opartej o dziedzictwo. Z drugiej strony badania prowadzone we Włoszech wskazują na to, że miejsca dziedzictwa odwiedzane w ramach turystyki kulturowej, szczególnie te, które nie są zlokalizowane w pobliżu wybrzeży, charakteryzują się mniejszą przeciętną sezonowością ruchu turystycznego niż inne miejscowości przyciągające turystów. „Flagowe” obiekty i miejsca dziedzictwa wydają się jednak odgrywać mniej istotną rolę w redukowaniu sezonowości, aniżeli te słabiej znane, co może wskazywać na strategiczną rolę obiektów i miejsc o „lokalnej” czy „regionalnej”

renomie w polityce turystycznej ukierunkowanej na niwelowanie sezonowości⁴⁴.

Podobnie jak usługi konserwatorskie, turystyka zo-orientowana na dziedzictwo kulturowe uważana jest za pracochłonny sektor. Dziedzictwo może tym samym przyczyniać się do poszerzania i dywersyfikacji możliwości zatrudnienia, szczególnie w mniejszych miejscowościach, gdzie związane z dziedzictwem placówki i usługi mogą być szansą zatrudnienia osób młodych, powstrzymując, przynajmniej częściowo, ich ucieczkę do większych ośrodków. Efekty dochodowe związane z funkcjonowaniem instytucji dziedzictwa oraz powiązanych z nim usług turystycznych mogą natomiast być osłabione przez generalny fakt, iż często są to prace sezonowe i nisko płatne, a w przypadku publicznych instytucji kultury stanowiska pracy wymagające wysokich kwalifikacji zawodowych często nie są dobrze opłacane, co powoduje odpływ bardziej aktywnych jednostek do innych sektorów.

Pozytywne efekty ekonomiczne w skali lokalnej są również zależne od stopnia otwartości społeczności lokalnej na przyjmowanie turystów oraz jej przyzwolenia na wykorzystanie lokalnego dziedzictwa jako atrakcji turystycznej, a nie tylko wyznacznika tożsamości lokalnej⁴⁵. Stosunek społeczności lokalnej do dziedzictwa, świadomość jego wartości i komercyjnego potencjału oraz umiejętności przedsiębiorcze i wewnętrzne zasoby kapitału determinują wielkość i siłę efektów mnożnikowych. Analizując korzyści i koszty z danego związanego z dziedzictwem przedsięwzięcia, trzeba zatem wziąć po uwagę, jakie podmioty i grupy społeczne skorzystają na danym projekcie czy uruchomieniu np. przez instytucję publiczną

danego typu usługi. Nacisk na dziedzictwo jako towar może bowiem prowadzić do osiągania korzyści jedynie przez wybrane grupy społeczne, tj. tych mieszkańców, którzy posiadają odpowiednie zasoby finansowe, by za-inwestować w infrastrukturę obsługi turystów, podczas gdy dla pozostałych członków społeczności lokalnej zysk jest niewielki. Jednocześnie turystyka może zniszczyć tradycyjne role i funkcje, jakie dziedzictwo odgrywa w życiu społeczności lokalnej (np. lokalny festiwal, przestrzeń placu czy kościoła jako miejsce spotkań, tworzenia nowych i odtwarzania starych więzi)⁴⁶. We-

11

11. Szyb w kompleksie muzealnym dawnej kopalni Zeche Zollern w Dortmundzie – jeden z punktów na Europejskim Szlaku Zabytków Techniki ERIH oraz na Szlaku Zabytków Techniki w Zagłębiu Ruhry

11. A shaft within the colliery museum complex of former Zeche Zollern in Dortmund, an anchor point on the European Route of Industrial Heritage (ERIH) and a part of the Route of Industrial Heritage in the Ruhr Region of Germany

dług M. Hamptona tzw. nowa turystyka, realizowana w mniejszej skali, w oparciu o lokalne zasoby kapitałowe, ludzkie oraz miejscowe tradycje rzemieślnicze i kulinarne, pozwala na wypracowanie porównywalnego lub większego niż w przypadku turystyki masowej zysku dla gospodarki lokalnej, gdyż znacznie mniejszy jest stopień wyciekania efektów mnożnikowych poza daną miejscowość czy region. Jednocześnie mniejsza liczba turystów będzie mniejszym zagrożeniem dla lokalnego środowiska kulturowego i naturalnego (zniszczenie i konieczność odnowy zabytków, ruch uliczny, hałas, nieczystości), a więc będzie generowała mniejsze koszty dla społeczności lokalnej⁴⁷. Z drugiej strony wiele czynników kształtujących zarówno sam oparty o dziedzictwo produkt turystyczny, jak i wpływających na popyt na niego znajduje się poza jakąkolwiek kontrolą lokalnych władz czy przedsiębiorców, podlega

natomiast egzogenicznym uwarunkowaniom. Poddanie dziedzictwa „obróbce” przez sektor turystyczny może spowodować, że dziedzictwo przestanie spełniać istotne pozaekonomiczne funkcje dla społeczności lokalnej, a znacznie funkcjonować głównie jako produkt turystyczny i głównie za taki będzie przez lokalną społeczność postrzegane⁴⁸.

Kwestia rozwoju firm konserwatorskich także jest problematyczna. Z jednej strony przytaczane wcześniej badania wykazują, że odnowa obiektów zabytkowych generuje wyższe mnożniki niż zwyczajne prace budowlane. Zdolne do świadczenia usług konserwatorskich na najwyższym poziomie firmy są jednak z reguły małe i charakteryzują się dużą kosztochłonnością. Chcąc stosować tradycyjne techniki i opierając się na specjalistycznych umiejętnościach manualnych, nie mogą też zwiększać produktywności w takim stopniu, jak inne firmy. Dodatkowo popyt na ich usługi jest bardzo zmienny w czasie. Po dużym, lukratywnym kontrakcie publicznym może nastąpić okres, gdy zleceń jest znacznie mniej, a firma ma trudności z utrzymaniem się na rynku lub zmuszona jest szukać zleceń na rynku ogólnobudowlanym⁴⁹. Ograniczone są także zdolności tego typu firm do wdrażania innowacji, nawet jeśli ich właściciele i zarządzający są świadomi, iż tego typu rozwiązania istnieją (np. wykorzystanie technologii laserowej w konserwacji). Przykładowo, większość specjalistycznych firm konserwatorskich we Włoszech to średnie i małe przedsiębiorstwa. W 2005 r. funkcjonowało tam 2,7 tys. tego typu firm, których średni dochód netto kształtował się na wysokości 92,5 tys. euro, a liczba zatrudnionych wynosiła średnio 3 osoby⁵⁰.

Istnieje ponadto niebezpieczeństwo instrumentalizacji wyników analiz wpływu dziedzictwa na gospodarkę lokalną i regionalną przez władze oraz administrację różnego szczebla⁵¹. W sytuacji wielkiej heterogeniczności zasobów dziedzictwa oraz sposobów i kontekstów jego wykorzystania trudno porównywać efekty ekonomiczne osiągnięte przez, choćby nawet podobne pod względem typologicznym, lecz funkcjonujące w innym kontekście lokalnym miejsca czy obiekty. Te same dane mogą być interpretowane jako bardzo pozytywne lub negatywne – w zależności, która z ocen odpowiada aktualnemu kierunkowi polityki władz. Co więcej, nawet mając szczegółowe dane, nie jest wskazane bezpośrednio porównywanie ekonomicznych efektów

inwestycji w dziedzictwo kulturowe z efektami powstającymi wskutek inwestycji w typowe działalności przemysłowe, gdyż ilościowe wskaźniki ekonomiczne nie uwzględniają innych poza ściśle ekonomicznymi płaszczyzn oddziaływania dziedzictwa⁵². Wreszcie, im bardziej dany obiekt czy miejsce dziedzictwa ma charakter dobra publicznego⁵³, tym trudniej będzie zmierzyć ekonomiczne efekty jego funkcjonowania, a przy najmniej uchwycić je w formie mnożników.

Spostrzeżenia końcowe

Za zwróceniem większej uwagi na dziedzictwo traktowane jako zasób rozwojowy przemawiają ogólne tendencje w gospodarce europejskiej, takie jak konieczność wzmacniania przewag konkurencyjnych Europy w obliczu przenoszenia działalności gospodarczych do miejsc i obszarów, gdzie siła robocza jest tańsza, czy przechodzenie od tradycyjnej działalności produkcyjnej do działalności usługowej oraz działalności, w ramach których dużą rolę odgrywają innowacyjność i kreatywność. Wielość zasobów dziedzictwa oraz silna tożsamość stanowią istotną przewagę konkurencyjną Europy, dając możliwość rozwoju społecznego i gospodarczego, m.in. jako inspiracja i podstawa dla przemysłów kreatywnych oraz turystyki – dwóch bardzo dynamicznie rozwijających się sektorów postindustrialnej gospodarki⁵⁴. Podobnie, według X. Greffe istnieją dwa istotne współczesne uwarunkowania społeczno-ekonomiczne, które zwiększają zainteresowanie dziedzictwem jako zasobem rozwojowym. Pierwszym z nich jest potrzeba tworzenia nowych miejsc pracy, drugim natomiast presja konkurencyjna na poziomie narodowym i międzynarodowym wymuszająca stałe podkreślanie oryginalności i wyjątkowości oraz wysokiej jakości produktów i usług w zglobalizowanym środowisku⁵⁵. Wykorzystaniu i większemu naciskowi, jeśli nie na komercjalizację, to na szerszą prezentację dziedzictwa kulturowego sprzyjają też przemiany na rynku turystycznym: rośnie popularność turystyki kulturowej, a szerzej, widoczna jest tendencja do przechodzenia od zapewniania prostego produktu turystycznego do sprzedaży złożonych doświadczeń⁵⁶.

W dzisiejszej rzeczywistości społeczno-gospodarczej całościowe spojrzenie na jakikolwiek zasób w rozwoju lokalnym i regionalnym powinno być podbudowane rzetelnym rozpoznaniem jego potencjału,

zarówno pod względem jakościowym, jak i ilościowym, uwzględniając wielość wartości społecznych, ekonomicznych, ekologicznych i kulturowych, jakie są za jego pośrednictwem tworzone i przekazywane. Ścisłe ekonomiczne efekty wywoływane przez obiekty, miejsca i instytucje dziedzictwa kulturowego, wyrażone w postaci dochodów i miejsc pracy, są tylko jednymi z kilku istotnych płaszczyzn oddziaływania dziedzictwa kulturowego na współczesne procesy rozwoju społeczno-gospodarczego. Z pewnością jednak nie powinno się ich pomijać, tworząc merytorycznie podbudowaną argumentację na rzecz przeznaczania publicznych środków finansowych na prace konserwatorsko-remontowe, a także tworzenia systemu zachęt i ułatwień do podejmowania tego typu prac przez inwestorów prywatnych. Niezbędna wydaje się też dalsza edukacja służb konserwatorskich oraz działaczy i władz samorządowych w tym zakresie, jak również

podejmowanie ukierunkowanych pod kątem ekonomicznym badań, zarówno o charakterze ogólnopolskim, jak i studiów przypadku. ■

Dr Monika Murzyn-Kupisz, doktor nauk ekonomicznych, magister nauk humanistycznych, absolwentka Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie oraz uniwersytetów w Brukseli, Tilburgu, Bilbao i Loughborough, a także podyplomowych studiów Akademia Dziedzictwa organizowanych przez Międzynarodowe Centrum Kultury oraz MSAP UEK, adiunkt w Zakładzie Dziedzictwa Kulturowego i Studiów Miejskich UNESCO w Katedrze Historii Gospodarczej i Społecznej Wydziału Ekonomii i Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie. Członek PKN ICOMOS. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół ekonomiki kultury, społecznych i ekonomicznych problemów ochrony, interpretacji i zarządzania dziedzictwem kulturowym, a także rewitalizacji zdegradowanych obszarów śródmiejskich, przestrzeni kulturowej Europy Środkowej oraz środkowoeuropejskiego kontekstu ochrony dóbr kultury. Autorka ponad 40 artykułów i opracowań naukowych oraz monografii *Kazimierz. Środkowoeuropejskie doświadczenie rewitalizacji* (2006).

Przypisy

- 1 Por. *Conservation economics*, Colombo 1993; *Economic perspectives on cultural heritage*, London 1997; E. Avrami, R. Mason, M. de la Torre, *Values and heritage conservation. Research Report*, Los Angeles 2000; K. Pawłowska, M. Swaryczewska, *Ochrona dziedzictwa kulturowego. Zarządzanie i partycypacja społeczna*, Kraków 2002; W. Affelt, *Dziedzictwo techniki w kontekście rozwoju zrównoważonego*, [w:] *Współczesne problemy teorii konserwatorskiej w Polsce*, Warszawa–Lublin 2008, s. 7-16; M. Murzyn-Kupisz, *Barbarzyńca w ogrodzie? Dziedzictwo kulturowe widziane z perspektywy ekonomii*, „Zarządzanie Publiczne” 2010, nr 3, s. 19-32.
- 2 *Heritage Impact 2005. Proceedings of the first international symposium on the socio-economic impact of cultural heritage*, Budapest 2006; E. Bowitz, K. Ibenholt, *Economic impacts of cultural heritage. Research and perspectives*, „Journal of Cultural Heritage” 2009, nr 10, s. 1-8.
- 3 M. Murzyn-Kupisz, *Podmioty na rynku dziedzictwa kulturowego*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2010, nr 3, s. 61-80.
- 4 D.R. Vaughan, *The cultural heritage: an approach to analyzing income and employment effects*, „Journal of Cultural Economics” 1984, nr 2, s. 1-36.
- 5 Por. *Kreatywne miasto – kreatywna aglomeracja*, Katowice 2009.
- 6 M. Kozak, *Dwory, pałace i zamki – kosztowne pamiątki czy zasób w rozwoju?*, „Studia Regionalne i Lokalne” 2008, nr 1, s. 92-111; E. Nieroba, A. Czermer, M. Szczepański, *Flirty tradycji z popkulturą. Dziedzictwo kulturowe w późnej nowoczesności*, Warszawa 2010.
- 7 P. Jaskanis, P. Kościelecki, *Poziom i czas zatrudnienia w pracach konserwatorskich przy zabytkach oraz w pracach archeologicznych: wstępne oszacowanie liczby miejsc pracy w 2000 r. na podstawie danych Służby Ochrony Zabytków*, Warszawa–Toruń 2002.
- 8 T. Słaby, *Rynek pracy w kulturze 1998-2002*, Warszawa 2005.
- 9 Por. *Raport o systemie ochrony dziedzictwa kulturowego w Polsce po roku 1989*, Warszawa 2009; P. Lewandowski i in., *Znaczenie gospodarcze sektora kultury*, Warszawa 2010.
- 10 Por. *Analiza wpływu inwestycji w infrastrukturę kultury i turystyki dofinansowanych z funduszy strukturalnych na rozwój społeczno-gospodarczy poszczególnych gmin/powiatów województwa śląskiego*, Katowice 2011.
- 11 Brak tego typu opracowań wynika także z trudności w uzyskaniu, fragmentaryczności, braku spójności lub niedostępności danych zarówno cząstkowych, jak i zagregowanych, przede wszystkim danych finansowych i statystycznych, które na takie analizy by pozwalały.
- 12 B. Domański, K. Gwosdz, *Efekty mnożnikowe w rozwoju lokalnym i regionalnym*, [w:] *Region społeczno-ekonomiczny i rozwój regionalny*, Poznań 2008, s. 217-235.
- 13 M. Dadswell, W.B. Beyers, *The economic benefits of historic preservation in Washington state*, Washington 2006.
- 14 *A position paper on cultural and heritage tourism in the United States*, Washington 2005.
- 15 Ch.H. Strauss, B.E. Lord, *Case Study. Economic impacts of a heritage tourism system*, „Journal of Retailing and Consumer Services” 2001, nr 8, s. 199-204; A. Čela i in., *Visitor spending and economic impacts of heritage tourism: a case study of the Silos and Smokestacks National Heritage Area*, „Journal of Heritage Tourism” 2009, nr 3, s. 245-256.
- 16 J.E. Robey, J. Kleinhenz, *Economic impact of the Cleveland Museum of Art: a tourism perspective*, Cleveland 2000.
- 17 *Socio-economic benefits framework applied to the cultural sector*, Amherst Island 1999.
- 18 S. Dunne, *The economic benefits of heritage conservation programmes in Victoria, BC.*, bmv 2006.
- 19 T. Mules, *Regional economic impacts of tourism in heritage mining towns*, [w:] *Heritage economics. Challenges for heritage conservation and sustainable development in the 21st Century*, Canberra 2001, s. 65-82.
- 20 E. Bowitz, K. Ibenholt, *Economic impacts...*, jw.

- 21 X. Greffe, *La valorisation économique du patrimoine*, Paris 2002.
- 22 *Economic impact of HLF projects. Main report*, vol. 1, London 2009; *The impact of historic visitor attractions. English Heritage and National Trust. Final report*, London 2010.
- 23 X. Greffe, *Is heritage an asset or a liability?*, „Journal of Cultural Heritage” 2004, nr 5, s. 302.
- 24 J. Weiler, *Dollars and sense: the economics of conserving built heritage*, „Heritage” 1998, nr 2, s. 17-20.
- 25 P. Jaskanis, P. Kościelecki, *Poziom i czas zatrudnienia...*, jw.
- 26 X. Greffe i in., *Culture and local development*, Paris 2005, s. 62.
- 27 *Heritage Counts 2010*, London 2010.
- 28 D. Milewski, *Mnożnik turystyczny*, [w:] *Ekonomika turystyki*, Warszawa 2007, s. 53-60.
- 29 *Economic impact of the UK heritage tourism economy. Final report*, Oxford 2010, s. 11, 25.
- 30 *The economic and social impacts of cathedrals in England*, London 2004.
- 31 R.S. Grassier, R. Grace, *The economic functions of nonprofit enterprise: the case of art museums*, „Journal of Cultural Economics” 1980, nr 1, s. 19-32.
- 32 X. Greffe i in., *Culture and local...*, jw., s. 95-96.
- 33 M. Chrzęszcz, *Kierunki geograficzne eksportu szkła witrażowego produkowanego w Hucie Szkła w Jaśle*, „Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie” 2003, nr 640, s. 151-161.
- 34 *Wkład firm społecznych w rewitalizację dziedzictwa przyrodniczego i kulturowego. Studia przypadków z Polski, Francji, Włoch i Finlandii*, Kraków 2008.
- 35 M. Murzyn-Kupisz, *Barbarzyńca w ogrodzie?...*, jw.
- 36 G.J. Ashworth, *Conservation designation and the revaluation of property: the risk of heritage innovation*, „International Journal of Heritage Studies” 2002, nr 1, s. 9-23.
- 37 R. Shipley, *Heritage designation and property values. Is there an effect?*, „International Journal of Heritage Studies” 2000, nr 1, s. 83-100.
- 38 X. Greffe i in., *Culture and local...*, jw.
- 39 Ch.H. Strauss, B.E. Lord, *Case Study...*, jw.
- 40 *Economic impact...*, jw.; *The Heritage Dividend methodology. Measuring the impact of heritage projects. Valuing the historic environment 2*, London 2005.
- 41 S. Caserta, A.P. Russo, *More means worse: asymmetric information, spatial displacement and sustainable heritage tourism*, „Journal of Cultural Economics” 2002, nr 26, s. 245-260.
- 42 J.L. Nicolau, *Culture-sensitive tourists are more price insensitive*, „Journal of Cultural Economics” 2010, nr 34, s. 181-195.
- 43 T. Mules, *Regional economic impacts...*, jw.
- 44 T. Cuccia, I. Rizzo, *Tourism seasonality in cultural destinations: empirical evidence from Sicily*, „Tourism Management” 2011, nr 32, s. 589-595.
- 45 P. Riganti, *From cultural tourism to cultural e-tourism: issues and challenges to economic valuation in the information era*, [w:] *Cultural tourism and sustainable local development*, Aldershot 2009, s. 263-297.
- 46 J. Snowball, *Measuring the value of culture. Methods and examples in cultural economics*, Berlin-Heidelberg 2008.
- 47 M.P. Hampton, *Heritage, local communities and economic development*, „Annals of Tourism Research” 2005, nr 3, s. 735-759.
- 48 P. Duffy, *Conflicts in heritage and tourism*, [w:] *Culture, tourism and development: the case of Ireland*, Liverpool 1994, s. 77-86.
- 49 F. Benhamou, *Is increased public spending for the preservation of historic monuments inevitable? The French case*, „Journal of Cultural Economics” 1996, nr 20, s. 124.
- 50 Ch. Verbano i in., *Characteristics of Italian art restoration firms and factors influencing their adoption of laser technology*, „Journal of Cultural Economics” 2008, nr 32, s. 3-34.
- 51 J. Crompton, *Economic impact studies: instruments for political shenanigans?*, „Journal of Travel Research” 2006, nr 45, s. 67-82.
- 52 J. Snowball, *Measuring the value...*, jw.
- 53 M. Murzyn-Kupisz, *Barbarzyńca w ogrodzie...*, jw.
- 54 ESPON Project 1.3.3 *The role and spatial effects of cultural heritage and identity (2004-2006)*, Venice 2006, s. V.
- 55 X. Greffe, *Is heritage an asset...*, jw., s. 301.
- 56 Por. H. Coccossis, *Sustainable development and tourism: opportunities and threats to cultural heritage from tourism*, [w:] *Cultural tourism and sustainable local development*, Aldershot 2009, s. 47-56; M. Kozak, *Turystyka i polityka turystyczna a rozwój: między starym a nowym paradygmatem*, Warszawa 2009.

Summary

The impact of restoration and conservation projects in historic buildings and sites on the local and regional economy

A coherent approach to any resource in local and regional development should be based on a comprehensive analysis of its potential, taking into account both qualitative and quantitative factors as well as including the multiplicity of social, economic, ecological and cultural values it creates and transmits. Strictly economic effect of heritage objects, sites and institutions, expressed in terms of income and workplaces, is only one of several important spheres of impact of cultural heritage on the contemporary socio-economic development processes.

However, if a sound argumentation for the spending of public means on conservation and restoration projects and an effective system of encouraging private investors to undertake them are to be developed, such factors surely have to be integrated into the analysis.

As follows, the aim of the article is to describe the economic impact mechanisms of heritage objects, sites and projects in the local and regional context. Three principal types of effects are considered: 1) direct economic effects and multiplier effects (indirect and induced) generated by a given historic building, site or heritage-related activity; 2) temporary multiplier effects existing during the duration of the restoration and construction activities and 3) tourism multipliers. Factors shaping the strength and character of the above effects are also discussed.